

דרור פיקסלר

איש הדת והאקדמיה – הילכו שניהם יחדיו?

הוגי המודרניזם שאפו להסביר את העולם בלי להסתמך על שום הנחה הנמצאת מעבר לו. המהלך ההיסטורי עשה את שלו וחידוד הנחות היסוד של עולם המדע הביא לכך שהעולם הוסבר בלי שום צורך בהנחה בדבר מציאות של אל שמעבר לו. דומה שיש באקדמיה האפשרות להסביר את כל מציאות העולם ולדת ולאמונה אין מקום. נראה שמסיבה זו החליט זרם שלם ביהדות לנעול את עצמו מפני כל קשר עם עולם המדע ועם המייצג שלו – האקדמיה. כך נגררו ציבורים למסקנה שגויה שבבסיסה ההבנה שהדת והאקדמיה, כנציגת המדע, אינם מתיישבים זה עם זה. על פי הצעתנו, תורה ומדע אינם שני תחומים שאין השקה ביניהם אלא יש חשיבות גדולה מאוד במחקר האקדמי, או לכל הפחות בלימוד ובידיעת מחקרים אלו בתחומי המדע המדויק והפילוסופיה של המדע, כחלק מבניית עולם המושגים הדתי. דת ומדע משלימים זה את זה, ואפילו תלויים הדדית זה בזה. המחקר האקדמי אמור להניח בפני הלומד את העובדות כהוייתן. הוא יהווה את הבסיס לשאלות הימדוע שמעבר ל'איך'. הוא צריך להיות התחלה לעיסוק בעצמות הדברים ולא רק בתיאורים ובמקרים. מעבר לו הלימוד התורני יכול לאחד את הזרמים השונים שהתגלו והובחנו בפנומנולוגיה האקדמית.

אקדמיה היא מוסד שבו פועלים אנשי מדע ורוח להרחבת הידע האנושי ולהפצתו. מקור המילה באקדמיה שהקים אפלטון בסביבות שנת 385 לפנה"ס. כיום, המילה "אקדמיה" משמשת לתיאורם של מוסדות מסוגים אחדים כגון אוניברסיטאות וכן בית ספר גבוה שאינו אוניברסיטה, כגון אקדמיה לציור, אקדמיה למוזיקה, אקדמיה צבאית. כמו כן המילה משמשת לתיאור מוסד ממלכתי בעל סמכות בתחום ידע מסוים כגון אקדמיה ללשון, אקדמיה למדעים ועוד. במאמר זה בכוונתי לדון ביחס הראוי מצד איש הדת כלפי האקדמיה. לשם כך נעמוד על הסיבות שבגללן הדת ראתה באקדמיה אויב, נבחן את דרכי המחקר והעבודה האקדמית בתחומים השונים (מדעי הטבע אל מול מדעי החברה והרוח) ודרך זה נציע את דרכי השילוב האפשריות.¹

1 לחשיבות שבאקדמיה (בעיקר מהצד של רכישת מקצוע) מצד אחד והבעייתיות מצד אחר הוקדשה חוברת מיוחדת של צהר (גליון לה, טבת תשס"ט). בהמשך המאמר נפנה לכמה מאמרים מחוברת זו.

א. האקדמיה כחיץ בין תורה ומדע

אנשים רבים, רואים במוסד האקדמי חומה בפני הדת.² כיצד ומדוע הגיעו להבנה כזו? הוגי המודרניזם שאפו להסביר את העולם בלי להסתמך על שום הנחה הנמצאת מעבר לו. דקארט התחיל במהלך כשהחליט להטיל ספק בכל דבר ששכלו אינו יכול להוכיח, מתוך שאיפה לבנות תפיסה ודאית לחלוטין של המציאות.³ בייקון, שפיתח הגות שונה מאוד משל דקארט, הציב את אותה המטרה ממש: לנקות את מחשבתו מכל הדעות הקדומות, ובעצם מכל ידיעה מוקדמת, ואז להתבונן במציאות כמות שהיא ולהסביר אותה אך ורק מתוך ההיגיון הפנימי שלה, בלי הנחות יסוד כלשהן.⁴ דקארט ובייקון לא חשבו שהחזון שלהם מייסד עולם של כפירה. שניהם ראו את עצמם כאנשי אמונה. אך המהלך ההיסטורי עשה את שלו וחדיר הנחות היסוד שלהם הביא לכך שהעולם הוסבר באופן מדעי, ללא צורך בהנחה בדבר מציאות של אל שמעבר לו. דומה שיש בידי המדע והאקדמיה לספק הסבר לתופעת החיים על פני כדור הארץ; את התפלגות המינים ואפילו את הופעת נשמת האדם (אם הם מאמינים בקיומה). בקיצור, יש באקדמיה האפשרות להסביר את הכול ולדת ולאמונה אין מקום.⁵ יש מאנשי הדת שהיטיבו להבין את תוצאות המודרניזם וטענו כי המסקנה המתבקשת היא כפירה. לדעתם התהליך ההרסני נובע מעצם טבעו של השכל. מגמתו של השכל היא להבין את המציאות כמות שהיא. כל נושא שהשכל מנסה לחקור נתפס בעיניו כישות, כמציאות העומדת בפני עצמה ומוסברת מתוך עצמה. ברם חכמי הדת רואים לצד השכל כוח נפשי נעלה יותר – האמונה. אמונה זו נעדרת מהיסוד המדעי.⁶

השינוי שעבר העולם האקדמי מהעידן המודרני לפוסט-מודרני לא המעיט את הסכנה מצד הדת. היומרה של החשיבה המודרנית להסביר עולם ומלואו אכן נגוזה, אך את מקומה תפסה יומרה לא פחותה – לוותר על כל הסבר כולל למציאות, להציע הסברים שונים בלי להתחייב ולו לאחד מהם, אך עדיין לא להזדקק לבורא עולם בשום דרך.

2 הרב אליהו זיני (איש אקדמיה בעצמו) מתאר את האקדמיה כמקדש אליילי: "דבקות הקודש העוטפת ועוטרת כל מילה היוצאת מפי איש אקדמיה בכיר, מתקבלת על דעתם יותר מהר מכל דבר ה'", ראה את כל דבריו במאמרו "לוגיקה ומטפיזיקה בדרשות חז"ל", ספר 'היגיון', בעריכת עלי מרצבך ומשה קופל, תשנ"ה, עמ' 65-78.

3 רנה דקארט בכלל הראשון במאמר על המיתודה, תרגום עירן דורפמן, ירושלים תשס"ח. וראה שמואל הוגו ברגמן, תולדות הפילוסופיה החדשה, עמ' 147-173.

4 ברגמן (לעיל הערה 3), עמ' 100.

5 גישה זו מוצגת באופן ברור על ידי המטריאליזם הטוען שכל דבר בעולם מתנהל על ידי חוקי הפיזיקה. טענה זו מכונה גם רדוקציוניסטיות. אידאולוגיה זו מתוארת היטב על ידי Euan J. Squires בספרו *Conscious Mind in the Physical World*, Institute of Physics Publishing, Bristol, England 1990.

6 בין חכמי הדת שהתנגדו לאקדמיה מסיבה זו אפשר לציין את רבי שניאור זלמן מלאדי, מייסד חב"ד. ראה ספר התניא שסב, ח; ביאורי הרנ"ג לתניא, עמ' רח; רבי נחמן מברסלב, ליקוטי מוהר"ן תניינא ד, ו; רבי יצחק אייזיק מקאמרנה, נתיב מצוותיך עא.

נראה שמסיבה זו זרם שלם ביהדות החליט לנעול את עצמו מפני כל קשר עם עולם המדע ועם המייצג שלו – האקדמיה. כך נגררו ציבורים קוטביים לאותה מסקנה שגויה שבבסיסה ההבנה שהדת והאקדמיה, כנציגת המדע, אינן מתיישבות זו עם זו. אפשר לסכם את סוגי התגובות לבעיה באופן הבא:

1. גישה מתנגדת – הפרכת הטענות המדעיות הסותרות את המסורת;
2. גישה אפולוגטית – ניסיונות ליישב את הנאמר בתורה עם תוצאות המדע;
3. גישה מקבילה – התורה והמדע הם שני תחומים שאין השקה ביניהם.⁷

גם בימינו יש הרואים בדמות המדען העוסק בתורה דמות טראגית. אך על פי הצעתנו במאמר זה אין גישה זו מחויבת המציאות. אמנם מהצד הדתי הוא חונך לתורה ומצוות ומהצד השני הביקורת של המדע מובילה אותו לגלות כי לכאורה יש פגמים במסורת, אך בעניין המהותי קל לחלק ולומר: "האמונה השלמה, המאירה את כל חשכת היקום, איננה יראה כלל מהיקשי השכל האנושי. היא יודעת, שהשכל הוא הקניין היותר מוגבל של המין האנושי. הוא נועד רק להיות משתמשים בו באותו התפקיד שהוא ראוי לו, אבל אין לו כל זכות להאפיל על מאורים אחרים שהם חוץ ממנו, כמו הרגש והאמונה".⁸ במבט ראשון נראה כי הרב קוק הלך בגישה השלישית, אך על פי הצעתנו לקמן, מדובר בסינתזה מלאה ואמתית ולא במקבילות. אין הכוונה שיש כמה אמתיות זו הדתית וזו המדעית הסותרות זו את זו, אלא אמת אחת המתגלה בדרכים שונות שיש דרך להכילן יחד.

ב. כוחה של האקדמיה ומגבלותיה

מעידן ההשכלה הפכו האוניברסיטאות למרכזי הכוח האמתיים של העולם החדש. ממוסדות ימי-ביניים מיושנים הפכה האקדמיה למרכז העולם המתהווה, וכל הרוצה לרכוש השכלה משוכחת חייב לכתת אליהן את רגליו. אף על פי שבמבט שטחי נראה כי האוניברסיטאות בארץ הן מוסדות צנועים, חסרי יומרות, תלויים בתקציבים שבכירי האוצר מאיימים לקצץ מדי שנה ומפרסמים מחקרים שמעטים בלבד קוראים, היא המשפיעה האמתית. כוחה של האקדמיה בבתי המשפט, משרד האוצר ובתקשורת. כולם למדו בה וכולם זכו בה לעיצוב היסודי של מחשבתם. כל המוסדות האלה וכן נוספים מתייחסים לאקדמיה כיחס השרירים אל המוח המפעיל אותם.⁹

7 גישה זו אף התפתחה בדורנו יותר ויצרה את העמדה הסובייקטיבית-פוסטמודרנית. הדת היא משהו סובייקטיבי. היא אולי לא מתיישבת עם המדע, אך מכיוון שגם הבחירה במדע היא שרירותית, לגיטימי לבחור במסורת לא פחות מאשר במדע. ראה הרב שג"ר, כלים שבורים, אפרת תשס"ד; גילי זיוון, דת ללא אשליה, הקיבוץ המאוחד 2006; הרב מיכאל אברהם בחוברת צהר העוסקת באקדמיה (לעיל הערה 1). נראה כי תגובות אלו בנות זמננו זהות מבחינת סיבתן לתגובת תנועת ההשכלה להתפתחות המדע בזמנם.

8 פנקסי ראי"ה, פנקס ה', ז' וראה גם שם ח.

9 פקידי האוצר לא מהססים לפגוע בתקציב האוניברסיטאות מתוך הביטחון באמיתות התיאוריות שלמדו באותה אוניברסיטה עצמה הנשלטת על ידי התפיסות הליברליות-מוניטריות של מילטון פרידמן. קודמיהם לא היססו

דרור פיקסלר

האקדמיה מכשירה את כלל המורים, הכלכלנים, רואי החשבון, עורכי הדין והשופטים. כולם עברו בה, ספגו את הרוחות החדשות הנושבות בעולם המחשבה, ומשם יצאו למשול במציאות כולה.¹⁰ כתוצר לוואי דעת אנשי האקדמיה נשמעת ונחשבת אמינה. אף על פי שפעמים רבות השפה כוללת מושגים ומונחים מעורפלים, כמעט כל מה שייאמר על ידי נציג האקדמיה יתקבל או לכל הפחות יותיר סימני שאלה אצל השומע.

כיצד נוצר מצב זה? מדוע דברי איש האקדמיה נשמעים ביראת כבוד שכזו?¹¹ תוקפה וסמכותה של האקדמיה נובעות מן ההישגים האדירים של המדע בעידן המודרני, שהאקדמיה היא ביתם. בזמן החדש עצם קיומו של המין האנושי מותנה בהתקדמות המדע. זה כמאתיים שנה מוקף האדם בעולם שנוצר על ידי המדע. למעשה חדל האדם כמעט מכל שימוש בחומר גולמי טבעי. התוצאה היא שתוך כשנים עשר דורות (מאמצע המאה השמונה עשרה ועד לימינו) גדלה אוכלוסיית כדור הארץ פי שבעה, לאחר שבמשך כאלפיים השנים הקודמות גדלה רק בכפליים. ההתקדמות בכל החזיתות, איכות החיים שגדלה, המציאות שבה "המעדנים מצויין כעפר"¹² – הכול הודות למחקר האקדמי.

ברם רבים נוטים לייחס לבעל תואר נכבד או למדען בעל מוניטין בתחום מסוים של המדע גם את הידע על מבנה המדע ועל ההיגיון של הגילוי המדעי וכדומה. דבר זה, פשוט ככל שיהיה, חייב להיאמר: אין לייחס לכל מדען המומחה בתחום הספציפי שלו, גם את הידע בתחום המדע של המדעים, כגון התיאוריה של ההכרה המדעית.¹³

אם כן ברור כי יש באקדמיה, המרכזת את המחקר המדעי בעולם, את הכוח המניע את התקדמות העולם, אך כל ניסיון של איש אקדמיה להביע עמדה בתחום שאיננו מדעי/מחקרי יש בו סכנה.

להעלות את הגרעון התקציבי מפני שגדלו על ברכי התיאוריות של קיינס. השופטים העליונים מעדיפים את זכויות המיעוט על פי התפיסות הרווחות בעולם המשפט ומדעי החברה.

10 על השפעתה הגדולה של האקדמיה בכל תחומי החיים ראה במאמרו של ברוך כהנא בכתב העת צהר (לעיל הערה 1).

11 לדוגמה, דעותיו של איש אקדמיה בתחום הספרות המומחה בכתבי ש"י עגנון מקבלות תהודה תקשורתית גדולה רק בגלל היותו פרופסור מן המניין. על כל אדם אחר שהיה אומר שיש להתחיל מייד בבניית בית המקדש, להחזיר את הסנהדרין ולהושיב מלך על עם ישראל היו קבוצות שהיו אומרות כי אינו שפוי בדעתו. על הפרופסור כמנהיג רוחני ראה במאמרו של דניאל י' אלעזר, מנהיגות רוחנית בישראל, הוצאת דביר תשמ"ב, עמ' 236-246 ובהערות ובתגובות, שם עמ' 247-255.

12 משנה תורה לרמב"ם, הל' מלכים ומלחמות יב, ה. כדי להבין את דברי הרמב"ם שם ולראות עד כמה אנו רחוקים היום מאוד מימות המשיח אף שהמעדנים מצויים כעפר, יש לראות את דברי הרמב"ם במלואם מתחילת ההלכה.

13 הבסיס המדעי המקובל היום נקבע על ידי קארל פופר שטבע את עקרון ההפרכה. לפי עיקרון זה, רעיון הוא מדעי אם אפשר לחשוב על דרך להפריכו ולהעמידו במבחן. רעיון שאין אפשרות למצוא מבחן להפרכתו איננו רעיון מדעי. מסיבה זו התיאוריות של פרויד ומרקס אינן מדעיות, הואיל ואין הן מאפשרות מבחן שבמסגרתו הן עלולות להתברר כשגויות, כלומר הן אינן ניתנות להפרכה. אם כן הבסיס המדעי היום אינו הוודאות, אלא ההבנה שכל מה שידוע לנו כיום תקף באופן זמני בלבד עד שיופרך ויוחלף על ידי תיאוריות חדשות.

ג. במה עוסקת האקדמיה, וההבחנה שבין מדעים מדויקים לשאר המדעים

אם נבחן את המרכיבים העומדים בבסיסה של העבודה המדעית נמצא את השלבים הבאים: 1. איסוף העובדות; 2. ניתוח הממצאים; 3. בניית הסבר תיאורטי. כיום מקובל כי שלב ההכללה מהעובדות לתיאוריה הוא בעייתי, ולכל היותר אפשר לומר שתיאוריה זו תקפה עד שהיא תיסתר. בהכללה אפשר לומר שתיאוריה מדעית ניתנת בעיקר להפרכה, ואולי לאישוש, אולם לא לאימות ניסיוני מלא.¹⁴ זהו הבסיס לעבודה מדעית שבכל תחומי האקדמיה. רוב המדע האמפירי מצוי בתחום מדעי הטבע ומדעי החיים, אך לצד זה קיימים תחומי מדע נוספים הכוללים את מדעי החברה והרוח. ישנה תחושה כי מדעי החברה והרוח אינם "מדעיים" באותו מובן כמו מדעי הטבע. האמון בתוצאות המחקר בתחומים אלו נמוך משמעותית מן האמון בתוצאות המחקרים בהנדסה ובמדעי החיים. מה הסיבה לתחושה זו? הרי גם במדעים המדויקים כמו במדעי החברה והרוח מנסחים תיאוריות ובוחרים אותן על ידי ניסיונות. מה אם כן הגורם לשוני בין תחומי המדע?

התשובה לשאלה זו מבהירה לנו את תחומי המחקר האקדמי. בניית תיאוריה ובחינתה במציאות תקפה בכל תחומי החיים ולא רק באקדמיה. סוחר, חייט ונגר גם כן מנסחים לעצמם תיאוריות בתחום מקצועם, בוחנים אותן במציאות, ומשפרים ומשכללים אותן לפי הצורך. אם כן למה אנו לא מוצאים באקדמיה תחומי מחקר של נגרות ותפירה? אלא שמידת החדות, המורכבות והתחכום של התיאוריות היא הקובעת את היכללותם בעולם האקדמי. נגרות ותפירה נשארו מחוץ לעולם הזה בגלל פשטותן היחסית, ואילו תחומי מדעי הרוח והחברה כן נכללים. אך מכיוון שהם פחות מורכבים ממדעי הטבע והחיים, הם נתבעים להצדיק את היותם מדעיים באופן מתמיד. בתחומים אלו משתדלים לעשות מחקר כמותי, בדומה למדעים המדויקים, להשתמש בכלים סטטיסטיים וכמובן להיות ניתנים להפרכה.¹⁵

סיבה נוספת להבדל הגדול בין התחומים היא שבמדעים המדויקים אנו מקבלים את הממצא המדעי כמהימן מפני שהצעותיו מתורגמות להצלחות טכנולוגיות, הלכה למעשה. אפשר לשגר חללית לחלל או לעשות הפרייט מבחנה בגלל הליכתנו לאור השיטה המדעית. מה שאין כן

14 בעבר חשבו שאפשר למצוא ולאמת את חוקי הטבע על ידי ניסויים וחשיבה רציונאלית. אך כבר במאה השמונה-עשרה הוכיח דויד יום שעקרון האינדוקציה חסר תוקף ואינו נכון. אם כן, איך אפשר לנסח חוקי טבע, אם לא על ידי הסקתם מהתצפיות? לבעיה זו נתנו תשובות כמה מגדולי הפילוסופים של המדע כעמנואל קנט וקארל פופר שהמשותף להם שהאדם הוא היוצר של התיאוריות המדעיות. לדעת פופר התיאוריות הן רק השערות. להרחבה בנושא זה ראה בספרו של בנימין פיין, יש מאין, ירושלים תשס"ד, שער ראשון, פרק ב עמ' 28-39.

15 על הבעייתיות במדעיות של תחומי הרוח והחברה ועל המקרים שבהם המחקר הופך לטריטוריאלי, ראה במאמרו של גרם שניר, "ריקנות האנליטי", אקדמות, יג (תשס"ג), עמ' 151-167, שהציג שם כדוגמה קיצונית ומשעשעת מחקר עם תוצאה "מפתיעה" שלפיה אצל שבעים אחוז מהנשים היתומות שעברו לידה שלישית וסבלו מאם שתלטנית מתפתחים רגשי חרדה בשעת התקפת מחבלים. ראה גם בספרו של הרב מיכאל אברהם, את אשר ישנו ואשר איננו, כפר חסידים תשס"ו, שער שני פרק ו.

במדעי הרוח והחברה, שבהם לא יצאו הדברים מגדר השערה. וכי אפשר להוכיח בהוכחה מדעית מה היה הכוח מאחורי המהפכה הצרפתית, או לבחון איזו תיאוריה ספרותית היא הנכונה? נראה כי חוקר בתחום מדעי היהדות עומד בפני הביקורת מהעולם החוץ-אקדמי כמו גם מול עמיתיו האקדמאים מתחום המדעים המדויקים ביחס לנחיצות מחקריו. נראה שקשה להסביר מדוע יש להקדיש זמן רב כל כך לחקר המגילות הגנוזות או לחקר דיאלקטיים בארמית ארץ ישראלית ובבליית.¹⁶

אם כן עולה כי באקדמיה קיימות גישות עקרוניות, שבחלק מהתחומים מובילות את העולם לעתיד טוב יותר ונותנות כלים להבנה נכונה יותר (פיזית ומטאפיזית) של הבריאה, ויש תחומים שעדיין לא התברר טיבם.

ד. הדרך בה קובעים אמיתות במחקר האקדמי

מכיוון שהבסיס האקדמי-מדעי הוא מחקר שאפשר לחזור עליו ולבחון את תוצאותיו כדי לאפשר את הסתירה, יש צורך שכל עבודה אקדמית תוכל להישפט על ידי מומחים אחרים בתחום. מסיבה זו במערכות של כתבי עת מדעיים יש חובה לבסס כל משפט ולהוכיחו על ידי תוצאות מקוריות של הכותב או על ידי סימוכין של תוצאות ממחקרים קודמים. בתחום המדעים המדויקים, מטבע הדברים הרוב המוחלט של המאמרים הוא כזה, אולם במדעי החברה והרוח נתקלים לא פעם בבעיות, ואבקש לציין שתיים מתוכן.

משום שכל משפט יכול להיות שפיט, אי אפשר לכתוב טענות על ערכים או להביע עמדה של הכותב, מפני שטענות כאלו אינן שפיטות. לכל אדם בעולם יכולה להיות עמדה בכל נושא, אך אף אחד לא יכול לשפוט אותה בשל עמדתו. דבר זה מאפיין בעיקר את החשיבה הפוסט-מודרנית המתנערת מן האמת המוחלטת. משמעות האמת היחסית היא שאין כל נקודת שיפוט תקפה אפריורית, ולכן אין בסיס לאדם לשאוף לכך שהאמת שבה הוא מאמין תהיה תקפה בצורה כלשהי לגבי אדם אחר.¹⁷ מסיבה זו אם מדען רוצה להביע עמדה מסוימת, הוא חייב לדרון בטענות ערכיות של אחרים ולפרש אותן. אם חוקר בתחום היהדות מבקש לטעון שעל היהדות להיות פלורליסטית, הוא חייב לטעון על אחד מהקדמונים (לדוגמה: הרמב"ם) שהיה פלורליסט, ולדרון בשיטתו בעניין. אף שהרמב"ם הוא נושא למאות ואלפי מחקרים אקדמיים, הוא לא היה יכול

16 ראה במאמרו של יהודה פרידלנדר, "בין ישיבה לאקדמיה – צרור הרהורים", סגולה לאריאלה, ירושלים תש"ן, עמ' 231, שהביא את דברי גיטה על וגנר: "בכל שווא ותפל אך ידבק. ויחפש בתאוה ויחפש מטמונים, וישיש במצאו שלשולים קטנים" כתיאור לחוסר סובלנות הומניסטית כלפי יצירות של אנשי רוח, אך פעמים רבות מחקרים אלו אכן נראים כשלשולים קטנים. יש לציין כי ישנם מחקרים רבים בתחום מדעי הרוח והחברה כרוגמת מדעי ההתנהגות שתכליתם לקדם את האנושות, אולי במובן יותר חיובי מאשר ההמצאה של פצצה גרעינית.

17 ראה בהרחבה בספרו של הרב מיכאל אברהם, את אשר ישנו ואשר איננו (לעיל הערה 15).

לכתוב אף אחד מהם, פשוט מפני שהוא לא היה יכול להביע את עמדתו ההגותית או את פסיקתו ההלכתית.¹⁸

בעיה זו מובילה לקושי שני. אני באופן אישי איש אקדמיה בתחום המדעים המדויקים, אך ככל יהודי אני עוסק בתורה, ומדי פעם גם מפרסם בבמות מתחום מדעי היהדות. כאשר איש אקדמיה מתחום מדעי הרוח מקבל דברים שנכתבו על ידי איש האמון על שיטת הלימוד הישיבתית אך קצת אמון גם על מחקר אקדמי (אחרת בכלל לא יתחילו לדון בדבריו), הוא מגיב (ובלשון זו ממש קיבלתי הערה בסיוון תשס"ח): "רק לאחר זיהוי קונקרטי יותר, ניתן לדון בסוגיית הכלאיים, ואין צורך להידחק בשיטת הפלפול הישיבתית [שאני ככותב מציע שם]...". מי אמר ששיטת הלימוד הישיבתית, הנקראת פלפול (אולי כשם לעג), היא דוחק? בנקודה זו יש הפרדה בין האקדמיה לדת. המתודה המדעית היא מפרידה. מבחינים בין מקרים השייכים ושאינם שייכים לחוק מסוים. במדעי הרוח (ובכללם מדעי היהדות) הדבר בולט במיוחד, שכן עיקר העיסוק הוא בהבחנות ומיונים. פעמים לא מעטות איש הדת חש כי אפשר לאחד את שני הניגודים הללו ולהכיל אותם כתיאוריה מאוחדת. אך כאשר מוצעת הסינתזה של העמדות המנוגדות לכאורה, החוקר האקדמי יתייחס לכך כספקולציה, או הרמוניזציה לא מבוססת.¹⁹ המחקר האקדמי מתמקד באנליזה, כלומר בהצבעה על הבדלים והבחנה בין שיטות, ואינו נוטה לעשות סינתזות. האם באמת כאשר עומדת בפנינו סתירה בין כמה מקורות אי אפשר ליישב את כל הדרכים יחד, וחייבים לומר שמדובר בחזרה, או בדעות שונות או בשינויים היסטוריים? אלא שמדובר בגישות שונות במחקר ובלימוד.

גישת האקדמיה בתחום מדעי היהדות שהינם חלק ממדעי הרוח, שלפיה כאשר יש כמה מקורות סותרים, יש להבחין ביניהם באחת הדרכים הבאות: הפרדה בזמן – כל מקור נכתב בזמן אחר, וממילא אם מדובר בכותב אחד הוא חזר בו, ואם בכמה כותבים – כל אחד אחז בדעה שונה; הפרדה בדעות – אמנם המקורות נכתבו באותו זמן אך על ידי אנשים שונים. כל אפשרות אחרת, ובוודאי ניסיון השלמה בין המקורות שאין בו הפרדה או ניגוד נדחק כאפשרות אחרונה. כאשר נוקטים גישה זו בכתבי הרמב"ם, לרוב הדבר איננו מפריע מבחינה אמונית ללומד התורני.²⁰ כאשר מתחילים לעשות זאת לגמרא, הדבר גורר בעקבותיו דיון אם מותר ללמוד בשיטת הרבדים

18 התמדה בגישה שכזו עלולה להביא לעיסוק בצדדים שליד העיקר ולא בעיקר עצמו. הרב עובדיה יוסף רחוק מאוד משיטת המחקר האקדמי, ואף פעמים רבות מותקף על ידם, אך מפרנס מחקרים רבים בתחום שיטתו ההלכתית וכדומה. לכאורה נראה שמתגלה לעינינו עולם הפוך. אפשר לשמוע על שיטתו ההלכתית מחוקרים אך לא ממנו עצמו.

19 ראה דב רפל, הוויכוח על הפלפול, ירושלים ותל אביב תש"ס; דוד הנשקה, "כיצד אין לומדים רמב"ם" וכך שם המאמר לא פחות ולא יותר, תרביץ, עד, א (תשס"ה), עמ' 153-162.

20 אינני רואה הבדל ברמה העקרונית בין ריבוד היסטורי-גיאוגרפי הנעשה לתורה, לתלמוד ואף לרמב"ם עצמו. כבר פרסמתי מספר מאמרים המתמודדים עם הגישות האקדמיות בלימוד הלכה ברמב"ם, ראה לדוגמה "הישיבה והאקדמיה בהדרת 'משנה תורה' לרמב"ם", צהר, כז (תשס"ז), עמ' 153-159; "קניין לגוי בארץ ישראל להפקיע מן המעשרות – עיון בחזרותיו של הרמב"ם והנפקא מינה להיתר מכירה בזמן הזה", סיני, קלט (תשס"ח), עמ' עג-צב.

(ראה הפולמוס ב"צהר" טו-טז); כאשר עושים זאת לתורה הכתובה כבר מדובר עבור איש הדת בכפירה גמורה. אך מה ההבדל העקרוני בין מי שעושה זאת ברמב"ם למי שעושה זאת בתורה? ההשקפה הגישה והמתודה היא אחידה.²¹

בנוסף לכך, גם בלימוד התורה של האדם הדתי יש הנחות מקדימות שהגישה המדעית איננה יכולה לקבל אותן. אפשר לציין כמה מההנחות הללו כדוגמה: הגמרא והראשונים לא יכולים לטעות, שכן הקב"ה מדבר בגרונו; אין התפתחות בחשיבה התאולוגית, ולהיפך – יש ירידת הדורות; לא תיתכן מחלוקת בנושאים הגותיים או בהלכות המקובלות למשה מסיני, ועוד.

הערה אחרת שקיבלתי טענה: "סוף המאמר, בדבר פסק ההלכה, מיותר למעשה את כל הדיון הארוך והמפורט". לדעת האקדמיה אם יש הכרעה הלכתית אין מקום לדיון שהוביל להכרעה זו. שוב, משא ומתן הלכתי, קושיות ותירוצים המתבססים על סברות – קשים לכימות מדעי, אין בהם מן ההפרדה והאנליזה שעליהם אמונה המתודה האקדמית ולכן במציאות אינם חלק מהמגרש האקדמי.

השפיטות היא שעומדת בבסיס רבות מהמגבלות של מדעי הרוח. טענות שמנסות לאחד, ועוסקות בהסברים ולא בתיאורים כמעט כולן אינן שפיטות. לכן המחקר האקדמי הקפדני בדרך כלל מתרחק מהן. המגבלה הזו היא חלק ממה שמגדיר את המחקר כאקדמי. היא הנותנת לו את עוצמתו, שכן הוא מתאר עובדות שקשה להתכחש להן, אך חולשתו מקורה באותו מקום ממש. ללא ספק יש לשמור על רמה מסוימת של ביסוס, הנמקה, סינון ושיפוט בעולם האקדמי (החפץ להיות מדעי). אנו מצפים שחומר אקדמי יעבור סינון אובייקטיבי עם מדדי איכות כלשהם, אך ייתכן שפסילת כל אפשרות של פרסום חומר מקורי פילוסופי תהיה בסופו של יום בעוכרי האקדמיה.

ה. האקדמיה ואיש הדת

אחרי שביררנו את תפקידיה ואת כוחה הגדול של האקדמיה לצד בעיותיה, מגבלותיה והחיצו שיש בינה לבין התורה, יש לברר למי היא מתאימה. האם בוגר ישיבה ואיש תורני יכול למצוא את עצמו במסגרת אקדמית?

ראשית יש לציין שכיום יש צורך בהכשרה אקדמית כדי להתקבל לעבודה. אפילו בתחום החינוך הדתי יש הערפה לבוגרי מוסדות אקדמיים על פני מכללות שאינן אקדמיות. ברור לחלוטין שהליכה לאקדמיה כדי לקבל תואר שיסייע בקבלת עבודה, אין בה מן החזון של ההשתלבות באקדמיה, אך יש בה צורך והכרח ברור – ולא על זה דיוננו.²²

21 על האקדמיה בתחום מדעי היהדות ראה במאמר של הרב חיים נבון, "הלימוד הישיבתי ומחקר התלמוד האקדמי", אקדמות, ח (תש"ס), עמ' 125-143; ומהצד האקדמי במאמרו של יהודה פרידלנדר (לעיל הערה 16), עמ' 225-233.

22 במקום זה ראוי להזכיר את אלו השוללים את האקדמיה מכול וכול וטוענים: "תארו לכם אדם שמרכיב משקפיים אדומים... הוא יבוא ויעשה מחקרים על האדמימות של העולם, כיצד העולם אדום: איך השמש אדומה והירח

בנוסף לכך יש חשיבות גדולה מאוד במחקר האקדמי, או לכל הפחות בלימוד ובידיעת מחקרים אלו בתחומי המדע המדויק והפילוסופיה של המדע, גם אם לא עוסקים בהם בפועל, כחלק מבניית עולם המושגים הדתי. דת ומדע משלימים זה את זה, ואפילו תלויים הדדית זה בזה.

בתחום של מדעי היהדות הרבה מאוד מהמתודות המדעיות אינן אלא מתודות ישיבתיות שנשכחו במהלך השנים. רבי יוסף קארו עקנין נכון היה לעשות שימוש אטימולוגי ופילולוגי בשפות מקבילות, גם אלו המופיעות בספרי דתות זרות כקוראן וחזית' מוסלמיות.²³ עיון והשוואת כתבי יד היו מקובלים מזמן הגאונים והראשונים,²⁴ ועוד.²⁵ נראה שהלומד תלמוד באקדמיה, ומתכוון בלימודו גם לשם עשיית המצווה – הרי שהוא זוכה במצוות תלמוד תורה.²⁶

ביחס לתחום המדעים המדויקים נראה כי גם אנשי הדת וגם אנשי האקדמיה חושבים שיש חשיבות גדולה בסינתזה של שתי הגישות. גדול המדענים של המאה הקודמת, אלברט איינשטיין,²⁷ אמר: "מדע בלי דת – צולע; דת בלי מדע – היא עיוורת".²⁸ להבדיל יש מאנשי התורה שטענו אותה הטענה. לדוגמה הגר"א בקביעתו שכל מי שחסרה לו חכמה אחת מחכמות חיצוניות חסרות לו כנגד זה מאה ידות בתורה. כבר עמנואל קאנט הבחין בין העולם כשהוא לעצמו (נומנון), לבין

אדם, העננים אדומים ובני האדם אדומים... הוא יכול לכתוב על כך ספרות שלמה, אבל הכל לא היה ולא נברא" (צדיק באמונתו יחיה, עיבוד שיחות שניתנו על ידי הרב צבי טאו, ירושלים תשס"ב, עמ' כ). על פי תיאור זה אמונה חילונית-אפיקורסית רואה את המציאות בצורה מעוותת ואין טעם ללמוד את דבריהם כלל. דברים אלו נאמרו על רקע המכללות להוראה בישיבות המלמדות את תחומי מדעי הרוח. אינני יודע מה עמדתם ביחס למדעי הטבע, אך ייתכן שהם גם שוללים מדע זה שהרי גם יסודותיו אינם אמוניים. על האקדמיה כמקום לרכישת מקצוע ראה בחוברת צהר (לעיל הערה 1) במאמרים של הרב עזריאל אריאל ואביעד הולנדר. התגלות הסודות והופעת המאורות, תרגם אברהם שלמה הלקין, תשכ"ד.

23 ראה מאמרי "הרמב"ם והרמב"ם", צהר, טו (תשס"ג), עמ' 55-64.

24 יש במדע גם דרכים פרקטיות שעוזרות לדת כבידור נוסחאות נכונות, שימוש במחשב, פתרון שאלת מי עדיף סיני או עוקר הרים, אך בכל הדברים הללו האקדמיה מתפקדת רק כרקחות וטבחות לדת ולא כבעלת תרומה מהותית ללימוד התורני. על האקדמיה כעזרה טכנית לדת ראה במאמרו של הרב נריה גוטל, צהר (לעיל הערה 1).

25 כבר כתבתי בהרחבה במקומות אחדים על הידיעות המדעיות כחלק ממצוות תלמוד תורה. ראה: "מדעי הטבע כעזר וכחלק ממדעי הא-להות", צהר, ד (תשס"א), עמ' 93-106; "לתיחומו של 'מעשה בראשית' במדע המודרני", המעיין, מח, א (תשס"ח), עמ' 19-28. כאן אני מבקש לבחון כיצד ראו אנשי דת שונים (לאו דווקא יהודים) וכן אנשי מדע את הסיכוי להשפעה ההדדית שבין המחקר האקדמי לדת.

26 למרות היותו יהודי, על פי הידוע איינשטיין לא נכח מעוררו בתפילה בציבור, ולא פקד בית כנסת כבית תפילה אלא רק כדי להשתתף באירועים חברתיים. משאלתו האחרונה הייתה שגופתו לא תיקבר לפי המסורת היהודית אלא תישרף והאפר יפוזר לכל רוח. ראה בספרו של מקס ימר, איינשטיין והדת, הוצאת בר-אילן וידיעות אחרונות תשס"ז. יש לציין בהקשר זה את העובדה ההיסטורית הבאה: בשנת 1923 במהלך שובו של אלברט איינשטיין מביקור ביפן לביתו בגרמניה, ביקר איינשטיין בארץ ישראל ומרן הראי"ה קוק הזמין אותו לפגישה בירושלים. מרשימותיו של הרב שולמן, מזכירו של הרב קוק, אפשר ללמוד כי הייתה זו פגישה ידידותית מאוד, בסימן של גילויי כבוד הדדיים וחילופי דעות ומחשבות. ראה אגרות הראי"ה, כרך ד, מוסד הרב קוק תשמ"ד, עמ' 150; אוצרות הראי"ה (בעריכת הרב משה צוריאלי), חלק א, שעלבים תשמ"ח, עמ' 26.

27 A. Einstein, *Science and Religion*, New York 1940

העולם כפי שהוא מופיע לעינינו (פנומנון). הוא קבע כי המדע וההכרה האנושית עוסקים רק בפנומנה ולא בנואמנה.²⁹ נראה כי שם נכנסת הדת. המחקר האקדמי בהחלט יכול וצריך לקחת חלק בלימוד התורני. הוא אמור להניח בפני הלומד את העובדות כהוייתן. הוא יהיה הבסיס לשאלות ה'מדוע' שמעבר ל'איך', וכן ההתחלה לעיסוק בעצמות הדברים ולא רק בתיאורים ובמקרים. הלימוד התורני יכול לאחד את הזרמים השונים שהתגלו והובחנו בפנומנולוגיה האקדמית.

לרעיון של הפקת מסקנות תאולוגיות מהמדע יש היסטוריה ארוכה. לאורך שנים רבות נעשה שימוש בפיזיקה הקלאסית להגנה על דוקטרינות דתיות, אולי יותר מאשר לתקפותן. אייזק ניוטון, למשל, קבע שאחד מתפקידיה של הפילוסופיה של הטבע הוא לדון בשאלות הנוגעות לסגולות של האל, ולקשר שלו עם העולם הטבעי. בספרו "אופטיקה" הגיע למסקנה שמבנה היקום מלמד על קיומו של האל כבורא.³⁰ הרעיון שלפיו חקר הטבע חושף עולם הצופן בחובו בינה אלהית קנה לו אחיזה נרחבת עם הופעת ספרו של ויליאם פיילי "תאולוגיה של הטבע" בשנת 1802,³¹ אחיזה התקפה עד היום. אפשר להביא לכך גם דוגמה בת דורנו: בשנת 1995 הכריז חתן פרס נובל לפיזיקה צ'רלס טאונס: "פיזיקאים נתקלים בקירות אבן של דברים המשקפים, כנראה, אינטליגנציה בפעולה בחוק טבע".³² תורת היחסות של איינשטיין הוליקה לבחינה מחדש של המושגים הקלאסיים של מרחב וזמן, מושגים השמישים מאוד במחשבת הדת. נראה כי הגיע הזמן להשתמש בכלים חדשים אלו גם במישור ההגותי הדתי. ארווין שרדינגר, מי שגילה את מכניקת הגלים, הודה באפשרות הקיום של משמעויות תאולוגיות הנגזרות ממושגים יחסותיים של מרחב וזמן.

בספרות התאולוגית הנוצרית כבר החלו דיונים העושים שימוש בכלי המדע החדשים. בשנת 1985 פרסמו סטמפ וקרצמן מאמר בשם "נצח", שעורר את מספר התגובות הגדול ביותר עד היום למאמר בתחום התאולוגי.³³ מאמר זה גרם לתאולוגים רבים ללמוד את היסודות של תורת היחסות. ויליאם ליין קרייג תיאר את המצב כמילים הבאות:

29 באופן זה יש גם שיישבו את הסתירה לכאורה בין דת ומדע: המדע דן בתופעות; מהות המדע היא ללקט אינפורמציה המתגלה באמצעות הכלים השונים העומדים לרשותנו, כלים שלעולם לא יחדרו מעבר לעולם עצמו. הדת יונקת את תמונת עולמה מהעולם הפנימי העומד מעבר לכל התופעות ויוצר אותן. ראה לדוגמה יצחק ברויאר בכוזרי החדש ספר שלישי פרק שני (תרגום שמחה הכהן הנשקה, תשס"ח, עמ' 229-285).

30 ראה כדוגמה אוסף מכתביו של ניוטון: H.S. Thayer, *Newton's Philosophy of Nature*, New York 1953, pp. 46-58.

31 W. Paley, *Natural Theology, Collected from the Appearances of Nature*, Faulder, London 1802

32 C. Townes, *Making Waves*, American Institute of Physics, New York 1995
של הדת" (*The Encyclopedia of Religion*) כרך 13 עמ' 132): "אין ספק שהיחסות הכללית של איינשטיין... הן מקרה קלאסי של מדע יצירתי במיטבו. התימוכין המובהקים הניתנים בכך למטפיזיקה במיטבה, שהיא עצמה היקש אינטלקטואלי בנוגע לקיומו של בורא".

33 Paul Fitzgerald, "Stump and Kretzmann on Time and Eternity", *The Journal of Philosophy*, Vol. 82, No. 5 (May 1985), pp. 260-269. אני מכיר עשרות רבות של תגובות למאמרם.

הדיונים העכשוויים על נצחיות האל התנהלו ברובם הגדול מתוך בורות מוחלטת לגבי הפילוסופיה של המרחב והזמן ובלי שום ידע מעמיק בתורת היחסות ובאנליזה של הזמן. מדובר בחיסרון של ממש כאשר נותנים על כך את הדעת. כיצד יכול אדם להתיימר לנסח דוקטרינה ראויה לשמה על נצחיות האל והקשר שלו לזמן, בלי להביא בחשבון את מה שיש לפילוסופיה המודרנית ולמדע המודרני לומר על הזמן?³⁴

נראה שגם בתחום התאולוגיה היהודית יש מקום להתקדמות דרך החשיבה הפיזיקלית המודרנית. נראה כי יש קשר הדוק בין עקרון אי-הוודאות לשאלת הידיעה והבחירה;³⁵ בנוסף ייתכן כי האופי ההסתברותי של תורת הקוונטים מאפשר את מציאות הנס. אפשר לומר שבכל פעם שקרה נס, הוא התרחש במסגרת חוקי הטבע ולא בניגוד לחוקי הטבע.³⁶ תחום נוסף שבו יש קשר הדוק בין התאולוגיה והמדע הוא שאלת הזמן. התמונה המתקבלת מתורת היחסות של אינשטיין מראה כי הזמן הוא אחד מארבע קואורדינטות המתארות מאורע במרחב החלל-זמן של מינקובסקי. בתמונה זו גל החלל-זמן הוא סטטי. להבנה כזו יש השלכות רבות על שאלות תאולוגיות לאירועים שהיו קודם לבריאת העולם, ולתפיסת הזמן בימות המשיח ובעולם הבא.³⁷ נראה כי איש הדת צריך לפעול כיום כפי שעשה הרמב"ם בתקופתו. "משנה תורה" ובוודאי "מורה הנבוכים" הינם ספרים המבוססים על המדע שהיה מוכר באותה התקופה. יש לעדכן ספרים אלו וכדוגמתם במדע החדש.³⁸

1. הכרת הטבע והבורא

מהו מקור הידע האנושי? איך משיג אדם ידיעות בעולם הדתי מצד אחד, ואת חוקי הטבע מהצד השני? בעיית מקור ההכרה המדעית היא מבעיות היסוד בפילוסופיה הכללית ובמחשבת ישראל. יכולתם של בני אנוש להשיג ידע, לפתח תיאוריות ולגלות חוקי טבע היא בגדר נס ופלא מבחינת הפילוסופיה החילונית ומבחינת המדע. מצד אחד קארל פופר כתב: "תופעת הידע האנושי היא בלי ספק הנס הגדול ביותר ביקום שלנו",³⁹ ומהצד השני הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק כתב: "התהליך של ההכרה [הוא] בעיית הבעיות ורוז הרזים של האדם".⁴⁰

34 W.L. Craig, "God and Real Time", *Religious Studies* 26 (1990), pp. 335-347

35 ראה לדוגמה אבישי מרגלית, "דטרמיניזם וחופש הרצון", מחשבות, דצמבר 92, עמ' 50-55.

36 הרמב"ם הדגיש עיקרון זה בכל כתביו. ראה הקדמה למסכת אבות (שמונה פרקים), הפרק השמיני, פיהמ"ש לאבות ה, ה; מורה הנבוכים ב, כט.

37 בקנה אחד עם זה עולים דבריו של ריצ'ארד טיילור בספרו מיטפיזיקה (תרגום לעברית יעל כהן, ירושלים, הוצאת אדם, 1983, פרק 7) המראה כי החלל והזמן הם בעלי מאפיינים רבים זהים.

38 חיבורים אלו מהווים ספרי מחשבה ואמונה יסודיים עד היום. כך גם אם תשתנה התיאוריה המדעית, ההשלכות האמוניות תישאנה תקפות לנצח.

39 K.R. Popper, *Objective Knowledge*. בצורה דומה התנסח גם אלברט איינשטיין, ראה Albert Einstein, *Ideas and Opinions*, p. 285

40 איש ההלכה, בסדר היחיד והיחוד, הוצאת אורות, ירושלים תשל"ו, עמ' 48.

דרור פיקסלר

נראה שאין מנוס, ולמרות כל הבעייתיות העקרונית שיש בעולם האקדמיה, יש לקחת חלק פעיל בבירור המציאות הטבעית כדי לפתח ולאפשר להגיע להבנות נעלות יותר בעולם האמונות והדעות. אין כוונתי רק ללימוד המביא לידי התפעלות דתית כתוצאה מהבנה מזוקקת יותר של המציאות, אלא ללימוד חדשני ופורץ דרך המנחיל מושגים חדשים בעולם האמונה, ועל ידי כך מאפשר לציבור הרחב הצמא לדבר ה' לקבל אותו בצורה עמוקה ויסודית, מותאם לשפת המאה העשרים ואחת.